

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

21068

Дарыгы күзүлү 62
сөзүмү

33

А-48

33
7-48

15 JAN 2010

15 FEB 2007

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ „ՋԱՆԳԱԿ“-Ի.

Ս. ԴԻԿՇԵՒՅՆ.

ՄԱՐԴԻԿ ԻՆՉՈՎ ԵՆ ԱՊՐՈՒՄ.

Թարգմ. Խ. Սողոմոնյան.

Րոստով Դոնի վրայ.
-ան «Գոննակայա Րիչ»

1906

Ростовъ на Дону.
Типографія „Донская Рѣчь“

կարող էինք ասել, որ նա իսկապէս ապրում է իւր աշխատանքով:

Եւ ճիշտ որ՝ առաջւայ ժամանակները, սրանից մի քանի հարիւր տարի առաջ, երբ իւրաքանչիւր քաղաք իւր համար բաւական հող ունէր, և ամեն մի արհեստաւոր, որպէս քաղաքի բնակիչ, այդ հողից օգտւելու իրաւունք ունէր՝ այն ժամանակ արհեստաւորները ամեն մի անհրաժեշտ իրեղէն իրանք տանն էին պատրաստում, այն էլ իրանց մի կտոր հողի վրայ, և ապրում էին իրանց սեփական աշխատանքով:

Բայց այժմ, ինչպէս յայտնի է, այդ այդպէս չէ: Այժմ արհեստաւորը իւր սեփական հողը չունի, և կօշկակարը, օրինակ՝ միայն կարող է կօշիկ կարել և ուրիշ ոչինչ: Իսկ կօշիկը իհարկէ չի կարելի ուտել, կօշիկով չի կարելի ամբողջ մարմինը ծածկել: Միևնոյնը կարելի է ասել և դերձակի, հիւսնի, որմնագրի և այլն մասին: Դերձակը իւր կարած վարտիքները ոչ ուտել կարող է և ոչ խմել. նոյնպէս և քարտաշը չի կարող ուտել իւր քարերը:

Այսօր միայն գիւղացին իրաւունք ունի ասելու, որ ինքը իւր սեփական աշխատանքով է ապրում: Գիւղացին ինքն իւր տանն է պատրաստում հաց, կաթ և երբեմն իսկ շորեր, թէպէտ վերջին ժամանակները աւելի սակաւ, որովհետև շորեղէնը քաղաքում թէ աւելի էժան է և թէ գեղեցիկ կարւած:

Կան երկրներ, որտեղ գիւղացիք իրանց համար պէտքական իրերը իրանք չեն պատրաստում, այլ փողով են վերցնում: Նրանցից մի քանիսը միայն գինի են քամում, միւսները միայն վուշ են ցանում և մի քանիսը միայն բանջարեղէն տնկում և այլն. իսկ անհրաժեշտ իրերը, որ իրանք չեն պատրաստում, ինչ-

պէս՝ ուտելեղէնը և շորեղէնը, փողով են վերցնում:

Ուրեմն, ինչպէս տեսնում էք, ոչ ոք, համարեւ ոչ ոք չի կարող ասել, որ ինքը ապրում է իւր սեփական աշխատանքով. կօշկակարը ապրում է դերձակի աշխատանքով, որմնագիրը— հիւսնի ու գիւղացու, դերձակը ապրում է կօշկակարի, հիւսնի, որմնագրի և այլն աշխատանքով: Բոլոր մարդիկ ապրում են ոչ թէ իրանց սեփական, այլ ուրիշների աշխատանքով:

— Բայց չէ որ նրանցից ամեն մէկը աշխատում է, կպատասխանէք դուք, նրանցից ամեն մէկը ոչինչ չէր ունենար, եթէ չաշխատէր:

Ճշմարիտ է. դրա համար էլ հէնց մենք չենք ասում, թէ բոլոր մարդիկ «ապրում են իրանց աշխատանքով», այլ ասում ենք, թէ նրանք իրանց «պահում են իրանց աշխատանքով»:

— Մի՞թէ միևնոյնը չէ՞ ապրել սեփական աշխատանքով և պահել ինքն իրան իւր աշխատանքով:

Ո՛չ, միևնոյնը չէ. և ահա թէ ինչու: Եթէ կօշկակարը, դերձակը, հողագործը և առհասարակ բոլոր մարդիկ իսկապէս ապրէին իրանց աշխատանքով, եթէ նրանք առաջւայ տարիների նման ամեն մի անհրաժեշտ իր պատրաստէին տանը, այն ժամանակ միայն նրանցից ամեն մէկը հաւատացած կլինէր, որ թէ և նրա գրութիւնը միշտ միևնոյնը չի լինի, բայց և այնպէս ինքը քաղցից չի մեռնի և մի կերպ «եօլա կգնայ»:

Իսկ այժմ կօշկակարը միայն կօշիկ է կարում. նա պատրաստում է այնքան, որքան կարողանում է այն ծախել, ինչպէս ամեն մի ուրիշ ապրանք: Եթէ առնող գտնուի՝ լաւ է. կօշկակարը կօշիկները կծախէ

և ստացած փողով անհրաժեշտ իրեր կզնէ: Բայց եթէ չկարողանայ ծախել, այն ժամանակ նա ինչ պիտի անէ: Կարող կլինի արդեօք նա կօշիկներով կերակրել իւր երեխաներին. կարող է արդեօք նա կօշիկներով վճարել հարկերը, հարստահարչին կամ պարտատիրոջ պարտքերը հատուցանել և այլն:

Հիմա դուք տեսնում էք, որ ապրել իւր աշխատանքով և պահել ինքն իրան իւր աշխատանքով, միևնոյնը չէ:

Քանի որ մարդիկ պէտքական իրերը պատրաստում էին ասնը, բանի որ նրանք ըիչ էին ծախում իւր ապրանքից, մինչև այդ կարելի էր ասել, որ նրանք ապրում էին իրանց աշխատանքով: Բայց հէնց այն ժամանակից, երբ մարդիկ ծախելու համար սկսեցին պատրաստել կօշիկներ, շորեր և այլն, նրանք սկսեցին ծախելու համար աւելի շատ աշխատել, բան տանը իրանց համար: Եւ ահա Վարչաւայի կօշկակարը կօշիկներ է կարում արհեստաւորի համար. ուսու ջուր հակը սկսեց աշխատել Վարչաւայի կօշկակարի համար. ամերիկացի գաղթականը հացի պաշար է հաւաքում անգլիացի բանւորի համար, իսկ Անգլիայի բանւորները սկսեցին երկաթեայ ու պողպատեայ իրեր մատակարարել Վարչաւայի արհեստաւորներին: Հետևաբար, հէնց այն օրից, երբ արգիւնագործութիւնը արտահանութեան համար հաստատ հիմքերի վրայ դրեց, ոչ ոք իւր համար չի աշխատում, ոչ ոք իւր սեփական աշխատանքով չի ապրում, այլ նա ապրում է օտարի, ուրիշների աշխատանքով:

Բ.

Շնտ բարի: Ուրեմն նշանակում է, ոչ ոք չի ապրում իւր աշխատանքով, այլ բոլոր մարդիկ իրանց

պահում են սեփական աշխատանքով. և սա պէտք է լինի զուտ ճշմարտութիւն:

Բայց սա էլ ամբողջապէս ճշմարիտ չէ. սրա վրայ էլ կարելի կլինէր շատ բան աւելացնել: Բայց առայժմ ընդունենք, որ ճշմարիտ է. ընդունենք, որ ամեն ոք պահում է իրան իւր աշխատանքով:

Բայց ինչո՞ւ անպատճառ աշխատանքով: Որովհետև, երբ մի մարդ ծախում է իւր շինած իրեղէնը, լինի դա կօշիկ կամ շորեր, ամանեղէն կամ դանակ, նրա ապրանքը գնահատուում է այն աշխատանքով, որ դործ է դրւել այդ ապրանքի արտադրութեան համար: Պարզեք այս բանը աւելի մանրամասն կերպով: Դիցուք, կօշկակարը մի ամբողջ օր իւր կօշիկների վրայ աշխատեց և դրա փոխարէն ստացաւ 10 արշին կտաւ: Այս ենթադրութեան մէջ ոչինչ տարօրինակ բան չկայ՝ աշխատել է և դրա փոխարէն կտաւ է ստացել: Բայց երևակայեցէք ձեզ մի րոպէ, որ աշխարհիս երեսին կայ մի այնպիսի երջանիկ երկիր, որտեղ կօշիկները երկնքից են թափուում: Իհարկէ, այդպիսի երկիր գոյութիւն չունի. բայց եթէ նա գոյութիւն ունենար, ինչպէս էք կարծում, կօշկակարին իրա կօշիկների համար շատ փող կտային:

Անշուշտ, ոչինչ չէին տայ: Մարդիկ այն ժամանակ կասէին, թէ կօշիկների համար ոչինչ չպէտք է տալ, որովհետև նրանց վրայ աշխատանք չի թափուում, թէ այդ դէպքում, ուրեմն, ամեն մարդ էլ կօշիկներ ունի: Մեր կօշկակարը բաղցից չմեռնելու համար մի որ և իցէ այլ գործ պիտի սկսէր:

Թէպէտ և մեզանում կօշիկները ծառի վրայ չեն բսնում, բայց կան առարկաներ, որի համար ոչինչ չի կարելի ստանալ, որ ոչ մի արժէք չունի, որովհետև

նրանց վրայ ոչ մի աշխատանք չի թափւել: Զրհորի ջրի կամ գետի աւազի համար ոչ ոք ոչինչ չի տալիս, որովհետեւ նրանց ճարելու համար աշխատանք չի թափւել, որովհետեւ նրանք արդէն պատրաստ էին, նախ քան մարդկային աշխատանքը նրանց վրայ գործադրւեց:

Ընդհակառակը՝ որքան աւելի շատ մարդկային աշխատանք է թափւում մի իրեղէն պատրաստելու համար, այնքան աւելի, ինչպէս ասում են, նա իւր մէջ «արժէք» է պարունակում, այնքան էլ աւելի փող կտան նրա համար: Կտաւի արշինը աւելի թանգ արժէ, քան կօլենկորինը: Ինչո՞ւ հաճար: Որովհետեւ մի արշին կօլենկորը աւելի շուտ և հեշտ կարելի է պատրաստել, որովհետեւ մի արշին կօլենկորը իւր մէջ աւելի քիչ աշխատանք է պարունակում, քան մի արշին կտաւը: Ոսկի շղթան պողպատեայ շղթայից թանգ է: Ինչո՞ւ: Արդե՞ծք նրա համար, որ ոսկին աւելի լաւ է փայլում. արդե՞ծք նրա համար, որ նա աւելի ծանր է: Ո՛չ. պողպատեայ շղթան կարող է ոսկու նման փայլել կամ նրա չափ կշռել, — բայց բանը նրանումն է, որ ոսկին աւելի դժւար է գտնել, ոսկին գետնից հանելու համար անհրաժեշտ է աւելի մեծ աշխատանք, ըստ որում ոսկեայ շղթայի մէջ աւելի շատ աշխատանք է պարունակւում, քան թէ պողպատեայ շղթայի մէջ:

Ահա գրա համար է, որ, երբ արհեստաւորին, կօշկակարին, գերձակին կամ հացթուխին վճարում են կօշիկների, բաճկոնի կամ հացի գինը, վճարում են իսկապէս այն աշխատանքի համար, որ պարունակւում է կօշիկների, բաճկոնի կամ հացի մէջ:

Եթէ հաց թխելու համար 1 ժամ ժամանակ է հարկաւոր, իսկ մի գոյգ կօշիկ կարելու համար—10

ժամ, այն ժամանակ մի գոյգ կօշիկի փոխարէն կարելի է ստանալ 10 հաց, որովհետեւ կօշիկների վրայ թափւած աշխատանքը (կամ ինչպէս ասում են,—կօշիկների արժէքը) 10 անգամ աւելի է, քան հացի մէջ պարունակւած աշխատանքը (կամ՝ հացի արժէքը*):

Եթէ մի արշին մահուդի համար վճարում են մի լուբլի արծաթ, դա նրա համար է, որ մահուդը պատրաստելու համար (այսինքն՝ ոչխարներին պահելու, նրանց բուրդը խուզելու, ներկելու և այլն) այնքան աշխատանք է թափւում, ինչքան մի արծաթ լուբլու վրայ (արծաթը գտնելու, բերելու, հալեցնելու և այլն) օրինակ՝ 10 ժամ: Մի արշին կօլենկորին տալիս են միայն 10 կոպէկ, որովհետեւ նրան պատրաստելու համար ոչ թէ 10 ժամայ աշխատանք է թափւել, այլ միայն մի ժամայ:

Ահա ինչու համար կարելի է ստել, թէ կօշկակարը, գերձակը, ատախճագործը և առհասարակ բանւորը ինքն իրան պահում է իւր աշխատանքով: Նրանք բոլորը նախապատրաստում են իրեղէններ, յետոյ այդ իրեղէնները, որպէս ապրանք, ծախու են հանում, և նրանց փոխարէն տալիս են ճիշտ այնքան, ինչքան աշխատանք որ պարունակւում է նրանց մէջ:

Ուրեմն՝ ինչքան շատ աշխատէ մի որ և իցէ արհեստաւոր, ինչքան նա շատ աշխատանք թափէ ապրանքի վրայ, այնքան աւելի արժէք կմտցնի նրա մէջ, այնքան նա աւելի շատ կստանայ իւր ապրանքի համար **):

*) Եթէ ձեզ հարցնեն, թէ ինչ արժէ այս բաժակը, կօշիկը, շորը և այլն, դուք կպատասխանէք, թէ նրանց արժէքը չափւում է այն աշխատանքով, որ գործ է դրւած այդ իրերի վրայ:

**) Տե՛ս—յարելւածը:

— Տեսնում էք, կարող են ասել ինձ, դուք մեզ խոստացաք ասել այն, ինչ որ գործարանատէրերն ու վարձողները թագցնում են մեզանից. իսկ հիմա ասում էք հէնց այն բանը, ինչ որ նրանք էլ են կըրկնում շարունակ, այսինքն՝ ով շատ աշխատէ, շատ էլ կստանայ:

Բայց սպասեցէք, առաջ մի վաղէք. և մի մեղադրէք ինձ, այլ լսեցէք: Ես մի փոքր առաջ ասացի, որ աշխատաւորը ապրանքի մէջ ինչքան շատ աշխատանք ներմուծէ, այնքան էլ աւելի կստանայ նրա փոխարէն: Կօշկակարը լաւ կաշուց պատրաստած և գեղեցիկ կարած մաշիկների համար աւելի շատ փող կստանայ, քան վատ կարածների համար: Այս ամենը ճշմարիտ է: Բայց որպէսզի մեր կօշկակարը կարողանայ կօշիկներ կարել, հարկաւոր է գործիքներ, կաշի և արհեստանոց ունենալ. իսկ այս բոլորը փող արժէ: Փականագործը նոյնպէս, եթէ ուզում է կողպէքներ շինել, պէտք է տուն վարձէ, գործիքներ գնէ. նա պէտք է մի որոշ ժամանակ սպասէ, մինչև որ ծախէ պատրաստած կողպէքները: Սրա համար դարձեալ փող է հարկաւոր: Փող ունեցողի համար ոչինչ.—նա աշխատանոց էլ կշինի, գործիքներ էլ կգնէ, ապրանքներ էլ կպատրաստէ, յետոյ այդ ապրանքը կծախէ ըստ արժեւորոյն, այսինքն՝ նայելով ինչքան աշխատանք է պարունակում իւր մէջ ապրանքը:

Բայց ինչ անէ այն մարդը, որը փողից զուրկ է, որ չի կարող արհեստանոց բաց անել, որ չի կարող ապրանք պատրաստել, չունենալով դրա համար անհրաժեշտ նիւթերը և գործիքները: Ի՞նչ պիտի անէ այն մարդը, որ, ինչպէս յաճախ պատահում է, ոչ ոքից օգնութեան յոյս չունի. այն ինչ՝ նա պէտք է

ապրի, պիտի ուտէ, խմէ, հագնւի և ընտանիք պիտի պահէ:

Բանւորը փող չունի, ըստ այնմ նա ապրանք էլ չի կարող ունենալ. ուրեմն՝ որպէս զի ապրի, նա ստիպւած է ինքն իրան ծախել, ստիպւած է ակամայից վարձու բանւոր, գերի դառնալ:

— Այսինքն՝ ինչպէս թէ «ինքն իրան ծախել», «գերի դառնալ»: Չէ՞ որ վարպետի մօտ կամ գործարանում աշխատելը գերութիւն չէ: Ինչպէս արհեստաւորը, անպէս էլ գործարանի բանւորը,—ազատ մարդիկ են, աշխատում են նրա մօտ, ում մօտ որ իրանք են չանկանում. աշխատում են իրանց բէֆն ուղածի չափ, և ոչ ոք իրաւունք չունի նրանց հրամայելու:

Այն մարդը, որ ծախում է իւր աշխատանքը, չի կարող ազատ լինել. նա անպատճառ իր գլխին տէր պիտի ունենայ և ունի էլ: Ազատ են այն մարդիկ, որոնք ստիպւած չեն իրանք իրանց ծախել: Իսկ այժմ այդպիսի ազատութիւն ձեռք բերելը շատ դժուար է: Բանւորը գործարան է գնում աշխատելու, որովհետև ստիպւած է գնալ. նա չունի իւր սեփական գործարանն ու գործիքները, նա հնազանդւում է գործարանատիրոջը, որովհետև չի կարող չհնազանդւել, որովհետև վերջինս ունի մի հզօր օգնական՝—նրա անունն է սով, որ բանւորին սպառնում է նրա անգործութեան դէպքում:

Գ.

Ստրուկ է, թէ չէ, դա իսկապէս միևնոյնն է,—կպատասխանէք ինձ: Բանը նրանում չէ, թէ ով ստրուկ է և ով ազատ. այլ նրանումն է, թէ արդեօք ճշմարիտ է, որ մարդս իւր սեփական աշխատանքով կարող է հարստութիւն դիզել: Եւ դարձեալ կասեմ ձեզ՝

—մի շտապէք, հերթը դրան էլ կհասնի. չէ որ պէտք է ամեն ինչ լաւ պարզել ու հասկանալ:

Ամեն մի աշխատաւոր՝ լինի դա փականագործ, լինի ատախճագործ, դերձակ և կամ կոշկակար, ծախում է իրան, եթէ նա չունի ո՛չ փող, ո՛չ գործիքներ, ո՛չ էլ արհեստանոց: Վաղ թէ ուշ նա վերջապէս դըրնում է մի գործարանատէր կամ արհեստագէտ, որը նրան փողով գնում է:

Ինչո՞ւ է գործարանատէրը վերցնում բանւորին: Միթէ նրա համար որ խղճաց բանւորին և ուզում է օգնել նրան իւր դժբաղդութեան միջոցին: Ո՛չ և ո՛չ: Գործարանատէրը գնում է բանւորին նրա համար, որովհետեւ նա համոզւած է, որ բանւորը գիտէ մեքենայ կառավարել, երկաթ կռել-կոփել, կոշիկ կարել, մի խօսքով, որ բանւորը աշխատել գիտէ:

Գործարանատէրը կամ արհեստագէտը բանւորին վերցնելիս աչքի առաջ է ունենում միմիայն վերջինիս ոյժն ու ճարպիկութիւնը: Գործարանատէրը բանւորին ձրի, առանց փողի չէր վերցնի, եթէ վերջինս ոյժ չունենար: Նրան հարկաւոր է միայն բանւորական ոյժը: Գործարանատիրոջ համար հետաքրքիրը այն է, արդեօք որքան վճարել այդ ոյժին: Ահն ամբողջ հարցը սրանումն է կայանում: Իժար բան չէ իմանալ, թէ որքան պէտք է վճարել մի բաժակի, զամբիւղի կամ մի զոյգ կոշիկի համար: Որոշում է դա այն ժամերի քանակութեամբ, որ գործ է դրւած այդ իրերը շինելու համար: Իրիցուր թէ բաժակը շինելու համար կէս ժամւայ աշխատանք է գործածւած, մի զոյգ կոշիկ կարելու համար—10 ժամ, իսկ մի ափսէ պատրաստելու—1 ժամ: Եւ դիցուր թէ մեզ մօտ սօփորաբար մի ժամւայ աշխատանքին 10 կոպէկ են վճարում

րում (որովհետեւ արծաթ 10 կոպէկանոցի մէջ էլ մի ժամւայ աշխատանք է պարունակւում): Հիմա շատ հեշտ է գտնել, թէ ինչ արժէ բաժակը: Եթէ նա կէս ժամւայ աշխատանքի արդիւնք է, ապա ուրեմն կարժենայ 10 կոպէկանոցի կէսը, այսինքն՝ հինգ կոպէկ: Եթէ կոշիկ կարելու համար գնացել է 20 ժամ, ուրեմն նա արժէ 20 հատ 10 կոպէկանոց կամ 2 ր., եթէ ափսէն մի ժամումն է պատրաստւել, նա կարժէ 10 կոպէկ:

Բայց ինչպէս որոշել, թէ քանի արժէ մարդը, թէ ինչքան պէտք է վճարել նրա ոյժի համար:

Իրիցուր թէ բանւորը, այսինքն՝ նրա բանւորական ոյժը, գնւում է մի օրով: Եւ դիցուր թէ այդ բանւորը ապրելու և աշխատելու, իւր բանւորական ոյժը պահպանելու համար օրական պէտք է ստանայ 60 կոպէկ, որ նա մտխում է (կերակուրի, բնակարանի, շորերի և այլն) իւր ոյժը վերականգնելու համար. այս գէպը ու՛մ մենք կարող ենք ասել, որ բանւորական ոյժը կարժէ 6 ժամւայ աշխատանք կամ 60 կոպէկ *) (եթէ 10 կոպէկանոցը նոյն արժէքը ունի, ինչ որ մի ժամւայ աշխատանքը):

Գործարանատէրը շատ լաւ գիտէ, որ բանւորական ոյժը արժէ 6 ժամւայ աշխատանք, այսինքն՝ այնքան, ինչքան արժէ 6 հատ ափսէն կամ 12 բաժակը. ուրեմն նա բանւորին վճարում է նրա ոյժի համար, որպէս մի ապրանքի, որ արժէ 60 կոպէկ:

Ուրեմն՝ բանւորը միշտ իւր բանւորական ոյժի համար ստանում է այնքան, ինչքան նրան անհրաժեշտ

*) Պէտք է առ միշտ յիշել, որ բանւորական ոյժի արժէքը հաւասար է այնքան ժամւայ աշխատանքի, որքան հարկաւոր է բանւորի ոյժը պահպանելու համար:

է այսպէս թէ այնպէս ապրուելու, այսինքն՝ իւր ոյժը պահպանելու համար:

Հիմա նորից դառնանք մեր խնդրին. ինչո՞ւ է գործարանատէրը վերցնում բանւորական ոյժը: Ինչո՞ւ է բանւորը ծախում իւր ոյժը—դա հասկանալի է: Նրան ստիպում է այդ անել քաղցը, որ աւելի զօրեղ է, քան մարդուս բնական ազատութեան զբազմունքը, բան ամօթը:

Ուրեմն՝ ինչո՞ւ համար է վերցնում գործարանատէրը բանւորական ոյժը: Զւարճութեան համար: Ո՛չ: Ուրեմն՝ ինչո՞ւ համար: Նրա համար, որպէսզի օգուտ ստանայ:

Պարզենք այդ բանը օրինակով: Դիցուք, մի ոմն բացեց բամբակի գործարան: Դիցուք, 1400 բուբլու բամբակ է դնել, իսկ 80 բուբլու մեքենաներ. գազի և այլ անհրաժեշտ իրերի համար տրած է 24 բուբլի, և գործարանը սկսել է աշխատել: Ինչպէս էք կարծում, ինչո՞ւ գործարանատէրը բաց արեց գործարանը: Պարզ է. նրա համար, որ ուզում է թելը (դերձան) աւելի թանգ ծախել, քան բամբակը, մեքենան և այլն: Պարզ է որ նա, երբ բամբակից թելեր ստանայ, 1504 բուբլով չի ծախիլ նրան, այլ կուզենայ ծախել, օրինակ 2000 բուբլով *): Բայց միայն ցանկանալը բաւական չէ, պէտք է իսկապէս ստանալ 2000 բուբլ., թէ արդեօք նա կստանայ ցանկացեալ գումարը—դա դեռ հարց է: Եթէ հնարաւոր լինէր մի հրաշքով, առանց բանւորների, հիւսել բամբակը և եթէ մեր գործարանատէրը հիւսածքը բերէր վաճառա-

*) 1504 բուբլին նրա ընդհանուր ծախքերի գումարն է.—1400 բուբլ. բամբակի գինն է, 80 բ. մեքենաների և 24 բ. էլ ուրիշ իրերի. բուբլը միասին 1504 բուբլ.:

կանին ու նրա փոխարէն ցանկանար ստանալ 2000 բ., այն ժամանակ վաճառականը նրան այսպէս կպատասխանէր. «քո հիւսածքի մէջ կայ, նախ՝ բամբակի արժէքը, այսինքն՝ 1400 բուբլ., յետոյ մեքենաների արժէքը—80 բուբլ. և վերջապէս՝ ածուխի, գազի և այլն գինը, որ է 24 բուբլ., ընդամենը ոչ աւել և ոչ պակաս այստեղ 1504 բուբլու արժէք կայ. և սրանից աւելի ոչ մի կոպէկ չեմ տայ քեզ»:

Զգիտենք, թէ այս պատասխանը ինչպէ՞ս դուր կգար գործարանատիրոջ. միայն գիտենք, որ մինչև այժմ մեքենաները իրանք իրանց չեն կարողացել գործել, և որ գործարանատէրի բախտից մեքենաների մօտ պէտք է մարդ աշխատէ: Գործարանատէրը հասկանալով այս բանը, դիցուք, վարձում է 100 բանւոր և նրանց բանւորական ոյժի համար, ինչպէս մի ապրանքի, վճարում է 60-ական կոպէկ օրեկան:

Բանւորը, որ 60 կոպէկով օրն է վարձւած, մարում է բամբակը, թել է մանում, կծիկներ է պատրաստում և այլն. մի խօսքով, նա աշխատում է՝ իւր աշխատանքը մտցնելով բամբակի մէջ:

Առաջին ժամից յետոյ նա մտցնում է միայն մի ժամւայ աշխատանք և դրանով բամբակի արժէքը բարձրացնում է 10 կոպէկով (եթէ մի ժամւայ աշխատանքը 10 կ. արժէ): Երկու ժամւայ աշխատանքից յետոյ նա բարձրացնում է նրա արժէքը 20 կ., երեք ժամից յետոյ նա կմտցնի 3 ժամւայ աշխատանք և արժէքը կբարձրացնի 30 կ., և վերջապէս, 6 ժամ բամբակի վրայ աշխատանք թափելուց յետոյ՝ նա բարձրացնում է նրա արժէքը 60 կոպէկով. ճիշտ և ճիշտ այնքան, ինչքան գործարանատէրը վճարում է բանւորին նրա ոյժի համար: Ուրեմն՝ բանւորը 6 ժամ

աշխատելուց յետոյ ձեռք է բերում իւր օրավարձը: Այսպէս նա աշխատում է ամբողջ շաբաթը, որից յետոյ գործարանատէրը վերցնում է մանւածքը և տանում վաճառանոց, ցանկանալով կրկին ստանալ 2000 ռուբլի:

— Ինչքան ես ուզում ապրանքիդ:—2000 ռուբլի, ասում է վաճառականը:— Իս շատ թանգ է: Միթէ դու կարծում ես, որ քո ապրանքի մէջ 2000 ռուբլու արժէք է պարունակուում: Ո՞րտեղից, ապա մի հաշւենք ու տեսնենք: Հիւււածքի մէջ պարունակուում է բամբակի արժէքը, որ է 1400 ռուբ., մերենայի արժէքը՝ 80 ռուբլի, ածուխի և գազի արժէքը՝ 24 ռուբլի և վերջապէս բանւորական ոյժի արժէքը՝ 360 ռուբլի (եթէ մի շաբաթւայ ընթացքում աշխատել են 100 բանւոր 6 օր շարունակ՝ օրական 6 ժամ և 10 կոպէկ ժամավարձով՝ $6 \times 6 \times 100 \times 10 = 360$ ռուբլի) կաս հիւււածքում ընդամենը պարունակուում է 1864 ռուբլու արժողութիւն: Հետևաբար, ես բեզ կարող եմ տալ միայն 1864 ռուբ. և ոչ մի կոպէկ աւելի:— Ինչպէս, ուրեմն ես այստեղից չօգտուեցի: Ախր, ես ինքս եմ մտնել ապրանքի համար 1864 ռուբլի: Ո՞ւր է բա իմ օգուտը: Ինչի համար եմ ուրեմն գործարան բաց արել. ինչ է իմ նրանից ստացած եկամուտը:

Իսկապէս եկամուտ չէր ստացուի, եթէ գործարանատիրոջ գլխում չձնւէր մի միտք՝ այն է—ստիպել բանւորներին, իրանց 6 ժամւայ վարձը աշխատելուց յետոյ էլ, դարձեալ շարունակելու իրանց աշխատանքը:

— Ի՞նչ իրաւունքով դու մեզ ստիպում ես աւելի աշխատել, կարող էին ասել բանւորները. մեզանից ամեն մէկը արդէն աշխատել է իւր օրավարձը.

չէ որ մենք բամբակի վրայ աւելացրինք այնքան արժէք, ինչքան կարժէ մեր բանւորական ոյժը:

— Ես ձեր բանւորական ոյժը գնել եմ ամբողջ օրւայ և ոչ թէ միայն 6 ժամւայ համար. ես ամբողջ օրը կարող եմ օգտուել ձեր աշխատանքից:

Եւ բանւորները, որոնք 6 ժամ աշխատելուց յետոյ պէտք է հեռանային գործարանից, որոնք պէտք է գնային հանգստանալու կամ իրանց համար աշխատելու, մնում են աւելի երկար և 6 ժամ այլ ևս աշխատում: Գործարանատէրը նրանց նոր նիւթ է տալիս, և այդպիսով գործը «եօլա» է գնում: Ամեն մէկ ժամւայ աշխատանքից յետոյ բանւորները այս նոր բամբակի վրայ կաւելացնեն նոր արժէք և 6 ժամ աշխատելուց յետոյ նրանցից իւրաքանչիւրը կաւելացնի 6 ժամւայ արժէք:

Յայտնի բան է, որ այս վերջին արժէքը ոչինչ չարժէ գործարանատիրոջ՝—նա ամբողջապէս ձրի է: Այսպէս, մի բանւորը, օրեկան աշխատելով 6 ժամ, աւելացնում է 10×6 կ. (եթէ մի ժամ աշխատանքը կարժէ 10 կոպ.) կամ 60 կոպէկ արժէք. 100 բանւորը մի օրւայ մէջ կաւելացնի 100 անգամ աւելի կամ 60 ռ., իսկ մի շաբաթւայ ընթացքում, աշխատելով 6 օր, նրանք արժէքի գինը կբարձրացնեն 6 անգամ աւելի՝ 360 ռուբլու:

Հիմա որքան կտանայ մեր գործարանատէրը, եթէ ծախելու լինի մանւածքի այս մասը*): Անշուշտ, դարձեալ 1864 ռ. կտանայ, որովհետև մանւածքի մէջ կայ բամբակի արժէքը՝—1400 ռուբ., նոր մերենաների արժէքը՝—80 ռուբ., ածուխի և գազի արժէքը՝

168 - 2010

*) Այսինքն՝ այն մասը, որ պատրաստուած է օր աւելեալ ժամերում (6 ժամ):

—24 րուբ. և վերջապէս 3600 ժամայ աշխատանքի արժէքը (360 րուբ.), որ գործարանատէրը բանւորներէց ձրի է ստացել:

Գործարանատէրը այժմ ուրախութեամբ կհամաձայնի ծախել մանւածքը 1864 րուբ., որովհետև դա նրան արժէ ոչ թէ 1864 րուբ., այլ միայն 1504 ր. (1400 րուբ. բամբակը, 80 րուբ. մեքենաները և 24 րուբ. էլ ածուխն ու գազը՝ $1400 + 80 + 24 = 1504$ րուբ.): Հիմա արդէն պարզ է, որ արդիւնաբերութիւնը օգուտ տւեց գործարանատիրոջ: Հիմա անենք վերջնական հաշիւը: Մեր գործարանատէրը բամբակի համար 2 անգամ տւեց 1400 րուբ., այսինքն՝ 2800 րուբ., 2 անգամ 80-ական րուբ. մեքենաների համար, այսինքն՝ 160 րուբ., 2 անգամ էլ 24-ական ր. ածուխի, գազի և այլն՝—48 րուբ. և բանւորներին 360 ր. վարձագին վճարեց. ընդամենը ուրեմն նա մտնեց 3368 րուբ. ($2800 + 160 + 48 + 360 = 3368$): Մանւածքի առաջին կէսի համար նա կտտանայ 1864 րուբի, երկրորդ կէսի համար նոյնպէս 1864 րուբի կամ ամբողջ մանւածքի համար 3728 րուբի ($1864 + 1864 = 3728$). ուրեմն նա օգուտ ստացաւ 360 րուբ. ($3728 - 3368 = 360$):

Որտեղից ստացւեց այս օգուտը: Պարզ բան է, որ հետևանք է այն հանգամանքի, որ գործարանատէրը օրւայ միւս կէսի համար (6 ժ. համար) բանւորներին վարձ չտւեց, որովհետև վերջիններս իրանց աշխատանքի եկրորդ կէսը ձրի են տւել նրան, որովհետև բանւորները, բացի 3600 ժամ. վարձատրւած աշխատանքից, բամբակի վրայ աւելացրին և 3600 ժամայ ձրի, յաւելեալ աշխատանք, կամ ինչպէս ասում

են 3600 ժամայ յաւելեալ արժէք *):

Հիմա մենք դիտենք, թէ ինչու համար է վարձում գործարանատէրը բանւորին: Նրա համար է վարձում, որպէս զի բանւորի աշխատանքից օգուտի, եկամուտ ունենայ, որպէս զի նրա աշխատանքով «յաւելեալ արժէք» ստանայ: Ուրեմն՝ գործարանատէրը իւր եկամուտը ստանում է բանւորների աշխատանքից:

Բանւորները իրանց համար աշխատում են միայն օրւայ կէսը. իսկ նրա երկրորդ կէսը—գործարանատիրոջ համար: Բանւորները իրանց կեանքի կէսը աշխատում են իրանց և իւր ընտանիքի համար, իսկ միւս կէսը գործ է դրւում այն բանի համար, որպէս զի գործարանատէրը կարողանայ իւր բամբակից օգուտ, եկամուտ ստանալ, որպէս զի նա կարողանայ յաւելեալ արժէք ստանալ:

Այն, ինչ որ մենք ասացինք բամբակ արտաբերող գործարանատիրոջ մասին, կարելի է ասել և աշխարհի բոլոր արհեստագէտ վարպետների ու գործարանատէրերի մասին: Նրանք բոլորը զնոււմ են բանւորներին, գնում են նրանց լանւորական ոյժը միմիայն նրա համար, որպէս զի նրանց աշխատանքից օգուտ բաղեն, որպէս զի նրանց ստիպեն պէտքից էլ աւելի աշխատել:

Գ.

Դուր իհարկէ կհամաձայնէք իմ ասածներին: Միայն կարող էք ասել, թէ բամբակի օրինակը ճշմարտանման չէ: Որտեղ և երբ լուսւած բան է, որ մեքենաները միայն 80 րուբ. արժենան կամ բամբակը—

*) Ի՞նչ է ուրեմն «յաւելեալ արժէքը»: Կա այն արժէքն է որ բանւորները, իրանց օրավարձը աշխատելուց յետոյ, աւելացնում են գատարատամ ապրանքի վրայ: Կա, ուրեմն, բանւորի չվարձատրւած աշխատանքն է:

միայն 1400 ընդ. Բոլորովին ճշմարիտ է: Այս օրինակում մէջ բերւած թւերը դիտմամբ այսպէս են առնւած, որ հեշտ լինի հասկացնել թէ ինչու մն է կայանում յաւելեալ արժէքը:

Հիմա ես ձեզ կեանքից օրինակ կբերեմ, և թւերը այնպէս ճիշտ կլինեն, որ ոչ ոք դրա դէմ ոչինչ բան չի կարողանայ ասել:

Ինչպէս յայտնի է, Անգլիայում ահագին բանակութեամբ բամբակ է մշակւում *): Արդէն վաղուց է, այնտեղ գոյութիւն ունին ահագին շոգեշարժ գործարաններ, արդէն վաղուց է, այնտեղ բանւորները դադարել են իրանց համար աշխատելուց, այլ նորա ստիպւած են իրանք իրանց ծախել և այդպիսով վարձկան մշակ դառնալ նրանք, արդէն վաղուց է, դառն ազգատութեան ու սովի են մատնւած: Բայց դրա փոխարէն հարստանում են գործարանատէրերը: Այդպէս ուրեմն՝ դիցուք, այդ գործարանատէրերից մէկին գործարան պահելն ու ամբողջ արդիւնագործութիւնը կարժէ 134,250 ընդ. տարեկան. իսկ տարին անցնելուց յետոյ նա ծախում է իւր ապրանքը և ստանում 159,000 ընդ.: Ուրեմն նա օգուտ է ստանում 24,750 ընդ. (159,000—134,250=24,750) կամ 18%: Դուք իհարկէ գիտէք, որ սա շատ մեծ վաստակ չէ, որովհետև հէնց Ռուսաստանում կան գործարաններ, օրինակ՝ շաքարի գործարաններ, որ 40, 50 կամ աւելի տոկոս եկամուտ են տալիս: Հիմա տեսնենք, որտեղից է ստանում գործարանատէրը այդ եկամուտը: Որպէս զի աւելի պարզ լինի, հաշւենք՝

*) 1873 թ. ին Անգլիայում մշակւած է 1264 միլիոն ֆունթ բամբակ 33½ միլիոն իլիկների միջոցով:

թէ որքան է նա մի շաքարութում ծախսում արդիւնաբերութեան վրայ:

Նրա գործարանում շոգիի ոյժով շարժւում է 10,000 իլիկ: Մէկ իլիկը շաքարութայ ընթացքում կարող է տալ (իհարկէ բանւորի միջոցով) 1 ֆունթ մանւածք: Իլիկների թիւը 10,000 է: Ուրեմն,—գործարանում մի շաքարութայ ընթացքում պատրաստւում է 10,000 ֆ. մանւածք: Բայց 10,000 ֆ. մանւածք ստանալու համար պէտք է 10,000 ֆունթից աւելի բամբակ գնել, որովհետև մանելու ժամանակ նրա մի մասը միշտ փչանում է: Մեր գործարանի համար պէտք կլինի գնել 10,600 ֆ. բամբակ, որովհետև 600 ֆ. պատրաստելու ժամանակ փսաւում է: Բամբակի ֆունթը 1871 թ. Անգլիայում արժէր 19½ կ., ուրեմն՝ 10,600 ֆունթի համար պէտք է 10,600 անդամ աւելի ծախել, այսինքն՝ 2067 ընդ. (19½ × 10,600 = 2067)

Այս բամբակից մանւածք պատրաստելու համար հարկաւոր են մեքենաներ, զանազան օժանդակիչ նիւթեր և բանւորական աշխատանք: Մեքենաները, այսինքն, իլիկները շոգեմեքենաների հետ կարժեն 60,000 ընդ.: Բայց որովհետև մեքենաները շուտ չեն մաշւում, այլ կարող են 10 տարւան դիմանալ, դրա համար մեքենաների վրայ տարեկան ծախսը չի լինիլ 60,000, այլ 10 անգամ պակաս, այսինքն՝ 6000 ընդ.: Իսկ շաքարութական ծախսը (եթէ մեքենաները տարեկան 50 շաքարթ են աշխատում) 50 անգամ պակաս կլինի՝—120 ընդ. Յետոյ մեքենաների համար անհրաժեշտ է վառելիք, օրինակ՝ քարածուխ, իւղ (մեքենայի զանազան մասերը իւղելու համար), գազ (գործարանը լուսաւորելու համար) և այլն: Մեր գոր-

ծարանի համար շաբաթական, դիցուք 24 րուբ. 60 կ-
 ածուխ է հարկաւոր և 6 րուբլու դադ: Գործարանի
 համար վարձած շինութեան, գործարանատէրը շաբա-
 թական 36 րուբ. է տալիս: Գործարանատիրոջ ամբողջ
 շաբաթական ծախսը—բամբակի, մեքենաների, ածու-
 խի, լուսաւորութեան, իւղի, բնակարանի համար կլի-
 նի 2284 րուբ. 50 կոպ.: Բայց այս բոլոր հում նիւ-
 թը ոչինչ չի տայ, եթէ բանւորի ձեռք չկալչի նրան,
 եթէ նրա վրայ աշխատանք չթափուի: Դրա համար
 գործարանատէրը 135 բանւոր է վարձում (նրանցից
 ամեն մինը պէտք է 74 իլիկ զեկաւարէ) և նրանց
 բանւորական ոյժին վճարում է ճիշտ այնքան, ինչքան
 հարկաւոր է այդ ոյժը. վերականգնելու համար կամ
 ուրիշ խօսքով՝ այնքան է վճարում, որ բանւորը կա-
 րողանայ ապրել (ուտելիք, բնակարան, հագուստ և
 այլն). դիցուք թէ նա բանւորին շաբաթական տալիս
 է 2 րուբ. 25 կոպ.: Այդ հաշուով բոլոր բանւորները
 միասին շաբաթական կստանան 303 րուբ. 75 կոպ.:

Եթէ բանւորները միայն իրանց համար աշխա-
 տէին, այսինքն՝ եթէ նրանք գործարանատիրոջ տայ-
 ին այնքան աշխատանք, որքան իրանք են ստանում
 իբրև օրավարձ, այն ժամանակ հեշտ կլինէր հաշուել
 նրանց պատրաստած 10,000 ֆ. մանւածքի արժէքը:
 Եւ իսկապէս՝ այդ մանւածքի մէջ պարունակուում են՝
 1) բամբակի արժէքը 2067 րուբլի, 2) մեքենաների
 արժէքը 120 րուբ., 3) ածուխի արժէքը 24 ր. 60
 կոպ., 4) իւղը՝ 24 րուբ. 60 կոպ., 5) դաղի արժէքը
 6 րուբ., 6) բնակարանի վարձ՝ 36 րուբ., և 7) բան-
 ւորների վարձը 303 րուբ. 75 կոպ.: Բոլորը միասին
 կլինի 2581 րուբ. 95 կոպ., իսկ մի ֆունթը 10,000
 անգամ պակաս կամ մօտաւորապէս 26 կոպէկ կար-
 ժենայ:

Այն ինչ, մեր գործարանատէրը մէկ ֆունթ մա-
 նւածքը կծախէ ոչ թէ 26 կոպ., այլ $31\frac{5}{8}$ կոպ., իսկ
 10,000 ֆ. մանւածքը—3162 րուբ. 50 կ., այսինքն՝
 580 րուբ. 55 կոպ. (3162 ր. 50 կ.—2581 ր. 95 կ.
 =580 ր. 55 կ.) մեր հաշուածից աւելի:

Եթէ գործարանատէրը 580 րուբ. 55 կ. աւելի
 ստացաւ, դրա գաղտնիքը նրանումն է, որ մանւածքի
 մէջ պարունակուում է նոր արժէք, որը առաջ չկար,
 որը աւելացրին բանւորները իրանց չվարձատրւած
 աշխատանքով: Հետեւաբար մենք տեսնում ենք, որ
 580 րուբ. 55 կոպ. առաջ եկաւ բանւորների չվարձա-
 տրւած աշխատանքի, նրանց ստեղծած յաւելեալ ար-
 ժէքի միջոցով:

Այդ բանւորները ստացան մի շաբաթւայ աշխա-
 տանքի համար 303 րուբ. 75 կոպ., այն ինչ մի շա-
 բաթւայ ընթացքում նրանք ոչ թէ իրանց վարձն են
 հատուցել աշխատանքով, այլ բամբակի վրայ աւելա-
 ցրել են 580 րուբ. 55 կոպ. չվարձատրւած աշխա-
 տանք: Նրանցից ամեն մէկը օրեկան $37\frac{1}{2}$ կոպ. է
 ստանում, բայց նա ոչ թէ միայն այդ $37\frac{1}{2}$ կոպ. է
 վերադարձնում տիրոջը բամբակի արժէքը բարձրա-
 ցնելով, այլ աւելացնում է և նոր արժէք (յաւելեալ
 արժէք) $58\frac{1}{2}$ կոպ.: Ուրեմն՝ չվարձատրւած աշխա-
 տանքը տեսնում է $1\frac{1}{2}$ անգամ աւելի, քան վարձա-
 տրւածը, ուրիշ խօսքով՝ բանւորը գործարանատիրոջ
 համար $1\frac{1}{2}$ անգամ աւելի է աշխատում, քան իրա
 համար:

Յաւելեալ արժէքը $1\frac{1}{2}$ անգամից աւելի է վար-
 ձատրւած աշխատանքից կամ, ինչպէս ասում են, յա-
 ւելեալ արժէքի չափը $1\frac{1}{2}$ է (կամ $150\frac{0}{10}$ *):

*) Ուրեմն՝ յաւելեալ աշխատանքի չափը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ

Հիմա, կարծեմ, ձեզ համար պարզ է, որ իւրաքանչիւր եկամուտ արդիւնք չէ սեփական աշխատանքի. մենք տեսանք, որ գործարանատէրը իւր եկամուտը ստանում է ոչ թէ իւր սեփական աշխատանքից, այլ օտարի, բանորի աշխատանքից:

Իսկ արհեստագէտները, կալւածատէրերը, շինողները, վաճառականները և այլն ինչով են ապրում. ինչ կարելի է ասել իրանց եկամտի մասին: Սկսենք արհեստաւորից:

Դուք գիտէք, ի հարկէ, որ ոտնամանների մեծ մասը պատրաստում է մասնաւոր արհեստանոցներում, որտեղ արհեստագէտը հսկում է աշխատանքի վրայ, ենթարհեստաւորները աշխատում են վարձով, իսկ աշակերտները ձրի: Որ արհեստաւորը աշակերտի աշխատանքից եկամուտ է ստանում, դա փօքրիկ երեխաներն էլ գիտեն: Այստեղ մենք յիշեցինք ենթարհեստաւորների չվարձատրւած աշխատանքի մասին: Գիտէք, իհարկէ, թէ ինչքան դժւար է կոշկակարի աշխատանքը: Գլխիկոր նստած աթոռի վրայ, նեխւած օդում, մութ սենեակի մէջ, նա ստիպւած 15, 16 ժամ շարունակ աշխատել միայն նրա համար, որ իրա գոյութեան, ապրելու համար միջոց ճարէ: Նա փողը ստանում է շինւած իրերի հաշուով. մի զոյգ զանգապանների (ШТИБЛЕТЫ) համար նա ստանում է 90 կոպ.: Յաջող պայմաններում լաւ ենթարհեստաւորը կարող է 15 ժամայ ընթացքում 2 զոյգ զանգապաններ և վարձատրւած աշխատանքների յարաբերութիւնը: Եթէ, օրինակ՝ մշակը իրա համար 4 ժամ է աշխատում, իսկ կապիտալիստի համար 8 ժամ, այն ժամանակ չվարձատրւած աշխատանքը 2 անգամ շատ է վարձատրւածից, և այդ գէտըրում յաւելւալ արժէքը չափը 2 է կամ 2000%: Եթէ նա 6 ժամ իրա համար և 6 ժամ էլ կապիտալիստի համար է աշխատում, այն ժամանակ յաւելւալ արժէքը չափը 1 է կամ 1000%:

զապան կարել և իւր աշխատանքի համար ստանալ 1 ռուբ. 80 կոպ.: Տեսնենք հիմա, թէ արհեստագէտի եկամուտը սրտեղից է ստացւում,

Մի զոյգ զանգապանի համար դնում է 2 ռուբ. 10 կ. մինչև 2 ռ. 55 կ.—կաշի, ըէզին և կօշկի ներբան (ПОДОШВА). մնացեալ նիւթը (թել, «բիզ», մեխեր և այլն) 10 կոպ., բնակարանն էլ, դիցուք, 10 կոպ.*), ենթարհեստաւորի աշխատանքը 90 կոպ.: Եթէ ենթարհեստաւորը ստանար իւր աշխատանքի համար այն բոլորը, ինչ որ նրան է պատկանում, այն ժամանակ մի զոյգ զանգապանների մէջ պարունակւած կլինէր նիւթի (կաշի, ըէզին և այլն) արժէքը 2 ռուբ. 55 կ. բնակարանի արժէքը 10 կոպ., ենթարհեստաւորի աշխատանքի արժէքը 90 կոպ., այնպէս որ զանգապանները պիտի արժէին 3 ռուբ. 65 կոպ.: Այն ինչ արհեստագէտը ամեն մի զոյգ զանգապանը ծախում է 5 ռուբլով, այսինքն՝ 1 ռուբլի 35 կոպէկով աւելի թանգ:

Որտեղից է այդ 1 ռուբ. 35 կոպ.: Պարզ է, որ այդ փողը կաշու, ըէզինի, մեխերի և այլն կամ բնակարանի մէջ չէր պարունակւում. այս նոր արժէքը կարող էին միայն բանւորները ստեղծել: Ուրեմն՝ մեր ենթարհեստաւորը 90 կոպէկով վարձատրւած աշխատանքից զատ աւելացրեց արհեստագէտի օգտին և չվարձատրւած աշխատանք 1 ռուբ. 35 կոպ.: Դա յաւելեալ արժէքն է, որից օգտւում է, իհարկէ, միայն արհեստագէտը: Դարձեալ ուրեմն՝ չվարձատրւած աշ-

*) Բնակարանը իհարկէ աւելի թանկ արժէ, քան 9 ռուբ. բայց պէտք է աչքի առաջ ունենալ, և այն որ այդ բնակարանի մէջ ոչ թէ 1 զոյգ, այլ 50, 100 կամ աւելի զոյգ կօշիկներ են կարւում. այնպէս որ մե զոյգի համար բնակարանի ծախս ընկնում է անհամեմատ քիչ, օրինակ՝ 10 կոպ.:

խատանքը վարձատրւածից $1\frac{1}{2}$ անգամ աւելի է, դարձեալ յաւելեալ արժէքի չափ $1\frac{1}{2}$ է կամ 150% : Բանւորը 15 ժամ աշխատանքից միայն 6 ժամը իրա համար է աշխատում, իսկ 9 ժամը արհեստագէտի և այդպիսով հարստացնում է նրան:

Հիմա տեսնում էք, թէ ինչ միջոցով է ստանում արհեստագէտը իւր վաստակը: Արդեօք իւր սեփական աշխատանքով: Պարզ է, որ ոչ: Գործարանատիրոջ նման սա էլ կարող է հարստանալ միայն ուրիշի աշխատանքով:

Ե.

Իսկ վաճառականները, կալւածատէրերը, չինովնիկները և այլն:

Հիմա հերթը նրանց էլ կհասնի: Եւ պարզ ցոյց տալու համար, թէ որտեղից է նրանց եկամուտը, ինչ աշխատանքով են ապրում՝ վերջնենք մի օրինակ:

Գիցուք, մի որ և իցէ գործարանատէր իւր գործի մէջ դրեց 150,000 ռ. փող: Ինչ գործ է դա, մեղ համար միւլենոյնն է, օրինակ՝ ասենք, թէ դա շաքարի գործարան է: Մեր գործարանատէրը զնեց մեքենաներ, ճակնդեղ (СВЕКЛОВИЦА), և այլ պէտքականներ թեր. նա բանւորներ վորձեց ու մի տարուց յետոյ պատրաստւած շաքարը ուզում է ծախել 195,000 ռուբ.: Այսպիսով գործարանատէրը իւր 150,000 ռուբ. փողից 45,000 ռուբլի եկամուտ է ուզում ստանալ: Մենք արդէն գիտենք, որ այդ 45,000 ռուբ. բանւորների չվարձատրւած աշխատանք կամ յաւելեալ արժէքն է: Գործարանատէրը ուրախութեամբ իրան կպահէր բոլոր այդ եկամուտը, թէպէտ և այդ նրան ոչ մի աշխատանք չարժէ, բայց փողից զրկւելը շատ էլ հեշտ բան չէ:

Յաւելեալ արժէքի ուրիշ շատ սիրահարներ ևս

կան: Ամեն մէկը կցանկանար իրա գրպանը լցնել: Նախ և առաջ իւր ձեռքն է կարկառում վաճառականը: Գործարանատէրը առանց վաճառականի ոչինչ չի կարող անել, որովհետեւ նա լաւ գիտէ, որ ապրանքը չծախած ոչ մի օգուտ չի ստանայ. պէտքէ ապրանքը ծախել, փոխանակել նրան փողով և միայն այն ժամանակ կարելի կլինի ասել, թէ գործը կատարւած է: Ուրեմն, պէտքէ որոնել վաճառական՝ ապրանքը նրան ծախելու համար:

Գալիս է վաճառականը: Նա պատրաստ է գնել ապրանքը. բայց միայն այն պայմանով, որ ծախողը նրան մի բանի տոկոս զիջում անի, Գործարանատէրը չի կարող չհամաձայնել. ու զիցուք, նա զիջում է վաճառականին և ծախում է իւր շաքարը ոչ թէ 195,000 ռուբ., այլ 187,000 ռուբ.: Գործարանատիրոջ վաստակը (ПРИБЫЛЬ) պակասեց. նրա մի մասը վաճառականի գրպանը մտաւ. բայց դրա փոխարէն գործարանատէրը ստացաւ զուտ փող. իսկ վաճառականը այստեղ 7500 ռուբ. վաստակ ունեցաւ: Ինչպէս ստացաւ նա այդ վաստակը. իւր սեփական աշխատանքով: Իհարկէ, ոչ: Նրա վաստակը գործարանատիրոջ վաստակի մի մասն է կազմում. ուրեմն՝ դա բանւորների չվարձատրւած աշխատանքի դինն է:

Հետեւաբար, վաճառականը նոյնպէս ապրում է ուրիշի աշխատանքով՝ գործարանական բանւորների աշխատանքով: Վաճառականից յետոյ գալիս է կալւածատէրը: Գործարանատէրը իւր գործարանը չինում է կալւածատիրոջ հողի վրայ: Իհարկէ, երբեմն գործարանները շինւում են և սեփական հողի վրայ, բայց յաճախ ուրիշի հողի վրայ: Հողի տէրը իւր հողի

համար վարձատրութիւն, այսպէս կոչւած, բենտան է ուզում ստանալ:

Ի՞նչ արած, ասում է գործարանատէրը, կամայակամայ պէտք է բենտան վճարել: Եւ նա իւր վաստակից 3000 ռուբլի տալիս է հողատիրոջ՝ իբրև բենտա:

Ուրեմն, հողատիրոջ վաստակը որտեղից է ստացւում: Յայտնի բան է, գործարանատիրոջ վաստակից. այսինքն՝ գործարանական բանւորների չվարձատրւած աշխատանքից *):

Մեր գործարանատիրոջ մօտ մնաց 34,500 ռուբ. վաստակ: Բայց հիմայ էլ նա չի կարող այդ բոլոր փողը ձգել իւր գրպանը: Մենք ասել էինք, որ նա գործարանը շինելու համար ծախսել է 150,000 ռ.: Այս 150,000 ռուբ. գործարանատէրը կարող էր ինքը ունենալ կամ ուրիշից փոխ առնել: Իսկապէս որ՝ կան շատ հարուստ մարդիկ, որոնք, փոխանակ մի որ և իցէ գործով զբաղւելու, իրանց փողերը տալիս են ուրիշին տոկոսով և ամեն տարի ստացած տոկոսների մի մասը աւելացնում դրամագլխի վրայ: Ահա և մեր գործարանատէրը այսպիսի կապիտալիստների մէկից փոխ առած կլինի իւր փողը: Իիցուք թէ կապիտալիստը աւելցնում է նրան պէտք եղած 150,000 ռուբ. 6%օով: Այն ժամանակ գործարանատէրը իւր վաստակից 9000 ռուբ. ստիպւած կլինի տալ կապիտալիստին: Նրա մօտ կմնայ միայն 25,500 ռուբ., իսկ կապիտալիստը սուսիկ-փուսիկ ուրիշից իրա գրպանն է գլորում 9000 ռուբ.: Բայց որի՞ գրպանից: Առաջին պահ

*) Այստեղ մեր խօսքը այնպիսի հողատիրոջ մասին է, որ ինքը չէ պարտում տնտեսութեամբ: Իսկ այն հողատէրը, որ ինքն է իւր գործը վարում, ապրում է նոյնպէս վարձու բանւորների յաւելեալ աշխատանքով: Ընչպէս՝ հողագործների, հնձուորների և այլն աշխատանքով:

այնպէս է թւում, թէ գործարանատիրոջ գրպանից բայց իսկապէս այս 9000 ռուբ, խլւած է բանւորներից նրանց չվարձատրւած աշխատանքից:

Ուրեմն՝ գործարանատիրոջը մնում է 25,500 ռ.: Բայց այս մնացած փողն էլ նա չի կարող իւր ուզածի պէս գործադրել: Կառավարութիւնը նոյնպէս ուզում է մաս ունենալ այս վաստակի մէջ:

Ամենաշատ հարկ վճարողները իրանք աղքատները, բանւորներն են: Բայց հարկ տալիս են ֆաբրիկանտներն ու կապիտալիստներն էլ: Մեր վերոյիշեալ ֆաբրիկանտն էլ իւր վաստակի մի մասը բաժին է հանում կառավարութեան: Իիցուք նա տալիս է 500 ռ. հարկ: Հասկանալի է, որ այս 500 ռուբ. էլ բանւորներն են տալիս, որովհետև ոչ մի ֆաբրիկանտի ունեցածը իւր սեփական աշխատանքի արդիւնքը չէ. այլ նա, եթէ տալիս է, տալիս է միայն յաւելեալ արժէքը՝ բանւորների չվարձատրւած աշխատանքը:

Մեր ֆաբրիկանտի մօտ կմնայ այլ ևս 25,000 ռուբ., այդ փողից 750 ռուբ. գնում է գործարանի կառավարչի ոսճկի, 1500 ռուբ. ապահովող ընկերութեան և 2250 ռուբ. այլ ծախքերի համար: Մնում է 20,500 ռուբ. զուտ արդիւնք, որ կապիտալիստը կարող է գործադրել այնպէս, ինչպէս ինքն է կամենում:

Եւ արար աշխարհ պիտի գոռայ, որ այս 20,500 ռուբ. նրա «սեփականութիւնն» է, որ նա իւր «սեփական աշխատանքովն» է ձեռք բերել այն:

2.

Հիմայ մենք կարող ենք ամփոփ և պարզ պատասխան տալ այն հարցին, որ դւրս է գրբի սկըզբում մարդիկ ինչով են ապրում: Ո՞վ իւր սեփական աշ-

խատանքով է ապրում և ո՞վ ուրիշի։ Ո՞վ ինչով է ինքն իրան պահում;—Իւր սեփական աշխատանքով, թէ ուրիշի։

Հինա մենք կարող ենք բոլոր մարդկանց երեք կարգի բաժանել։

Առաջին կարգին պատկանում են նրանք, որոնք աշխատում են իրանց համար և պահում են իրանց՝ սեփական աշխատանքով. դրանք այն արհեստաւորներն են, որոնք ունին իրանց սեփական արդիւնաբերական գործիքները. այն դիւզացիները, որոնք այնքան հող ունեն, որ կարողանում են սեփական աշխատանքով իրանց գոյութիւնը պահել։

Եկրորդ դասակարգն են կազմում այն բանւորները, որոնք չունին արդիւնաբերութեան սեփական գործիքներ և այն գիւղացիները, որոնք շատ քիչ հող ունին կամ իսկի չունին և որոնք ստիպւած են ծախել իրանց բանւորական ոյժը։ Այս դասակարգին պատկանում են բոլոր ենթարհեստաւորները (подмастерье), գործարանական բանւորները, բատրակները, և այլն։

Իսկ երրորդ դասակարգին պատկանում են այն մարդիկ, որոնք ունին արդիւնաբերութեան համար գործիքներ, բայց իրանք անձամբ չեն աշխատում, այլ ուրիշներին են ստիպում աշխատել։ Դրանք են՝ գործարանատէրերը, վարպեաները, հողատէրերը և այլն։

Իրբի առաջին գլխում մենք տեսանք, թէ այսօր միջպիսի կարգեր գոյութիւն ունին, թէ ինչպէս մի փոքրիկ խումբ մարդիկ ապրում են ուրիշի աշխատանքով։ Բայց ինչ է դրա պատճառը։—Գլխաւոր

պատճառներից մէկը այն է, որ ժողովրդական մասսան ազատ չէ, որ նա ստիպւած է ծախել իրան, բանւորական ոյժը։

Բայց դրա պատճառը ինչ է, ինչից է ստիպւած նա իրան ծախում.—որովհետև նա արդիւնաբերութեան գործիքներ չունի։ Իսկ մենք արդէն դիտենք, որ նա, ով որ զուրկ է այդ գործիքներից, ստիպւած է ինքն իրան վաճառանոց հանել, հակառակ դէպքում՝ կարող է քաղցից մեռնել։ Հետևաբար, եթէ մենք ցանկանում ենք ուղղել, բարւոքել կամ փոփոխել հիմիկայ կարգերը, եթէ ուզում ենք վերջ տալ աղքատների տառապանքներին և հարուստների շոայլութիւններին՝ ինչ պիտի անենք։ Անկասկած՝ պէտք է այնպիսի կարգեր հաստատենք, որ ամեն մարդ ունենայ արդիւնաբերութեան սեփական գործիքներ. այն ժամանակ իւրաքանչիւրը իրա համար կաշխատի։ Ոչ որ այն ժամանակ ուրիշի համար չի աշխատի, ոչ որ իւր աշխատանքից ուրիշին յաւելեալ արժէք չի տայ։ Այն ժամանակ ոչ որ չի գնի ուրիշներին, նրանց բանւորական ոյժը. ոչ որ չի խլի յաւելեալ արժէքը, ոչ որ չի կարող հարստանալ ուրիշի աշխատանքով, ոչ որ չի պահի ինքն իրան ուրիշի աշխատանքով։

— Ուրեմն՝ այնպէս անել, որ ամեն մարդ ունենայ արդիւնաբերական սեփական գործիքներ։ Բայց ինչպէս անել այդ։ Ահա դրա մէջն է ամբողջ խնդիրը, կասէք դուք։

— Ինչպէս անել. շատ պարզ՝ խլել արդիւնաբերութեան գործիքները նրանցից, որոնք շատ ունին և տալ այն օգտուելու աշխատաւորներին։

— Ոյժով խլել։ Ինչպէս միթէ դա կարելի է. միթէ դա բարոյական տեսակէտից դատապարտելի չէ։

Արդեօք այդ բանը իրագործելի է, կարելի է և բարոյական է—ահա այն հարցերը, որ կաշխատենք պարզաբանել այստեղ:

Ա.

Նախ և առաջ տեսնենք՝ արդեօք իրագործելի է. կարելի՞ բան է արդեօք, որ իւրաքանչիւր մարդ ունենայ աշխատանքի սեփական գործիքներ:

Այս հարցը, ինչպէս թուում է, այնքան էլ հասարակներէց չէ: Առաջին նւագ թուում է, թէ դա այնքան էլ դժւար չէ: 2^է որ եղել է ժամանակ, երբ ամեն մի աշխատաւոր ունեցել է իւր սեփական արհեստանոցը, որտեղ նա ինքը տէր է եղել: Բայց այն ժամանակները մարդիկ շատ քիչ էին: Այն քաղաքում, որտեղ 200 տարի առաջ 500 հազար մարդ կար, հիմա հաշւում են 4 միլիոն մարդ (Լոնդոն՝ Անգլիայում). այն երկրում, որտեղ 200—300 տարի առաջ 2 միլիոն ժողովուրդ կար, հիմա կարող է լինել 10 միլիոն և աւելի էլ. այնտեղ, որտեղ առաջ բաւական էր 1000 զոյգ կօշիկ, այժմ հարկաւոր է 10 միլիոն զոյգ. որտեղ առաջ գործածւում էր 1 միլիոն արշին կտաւ, այնտեղ այժմ պէտք է 10, 20 անգամ աւելի: Հետեւաբար, այդ հին ժամանակները, — թէպէտ և այնքան էլ ցանկալի բան չէ նրա վերադարձը, իւր կնոջ և որդոց հետ սեփական արհեստանոցում աշխատող ջուլհակը կամ տանը կողպէքներ պատրաստող փակահագործը չէր կարող շատ պատրաստել՝ ոչ կտաւից և ոչ էլ կողպէքներ: Քիչ էին աշխատում, որովհետեւ պահանջն էլ քիչ էր. ջուլհակը գործում էր իւր կտաւը վատ «գազգահի» վրայ, փականագործը շինում էր իր կողպէքները հին գործիքներով:

Այժմ ջուլհակը ստիպւած է գործել մեքենաների

օգնութեամբ: Եթէ նա կամենար կտաւը գործել «գազգահի» վրայ, դա միևնոյն բանը կլինէր, եթէ մէկը ձիով գնար այնտեղ, ուր տանում է և երկաթուղին: Նա ստիպւած կլինէր աշխատել 100 ժամ այն բանի վրայ, որը մեքենայի միջոցով կարելի կլինէր պատրաստել 1 ժամայ մէջ: Ներկայ ժամանակում ապրանքի մեծ պահանջ է զգացւում: Որպէս զի անհրաժեշտ քանակութեամբ ապրանք արտադրելի, հարկաւոր են ահագին գործարաններ, շոգեշարժ մեքենաներ և մեծ խանութներ: Ներկայումս, օրինակի համար, միայն Անգլիայում 450,087 բանւորներ 33 միլիոն իլիկներով բամբակ են մանում:

Եւ եթէ իւրաքանչիւր բանւոր ունենար սեփական արհեստանոց, իլիկներ, այսինքն՝ եթէ նրանցից իւրաքանչիւրը անկախ աշխատաւոր լինէր, այն ժամանակ նրանք բոլորը միասին չէին կարողանայ գործել այժմայ գործւածքի մի 20-րդ մասը: Ամեն տեղ կզգացւէր բրդեայ գործւածքի պակասութիւն, և նոյն իսկ մեր գեղջկուհիք կգանդատւէին այդպիսի կարգերից:

Ահա տեսնում էք, որ այնպէս էլ հեշտ և կարելի բան չէ, որ իւրաքանչիւր մարդ ունենայ իւր արհեստանոցը և աշխատանքի սեփական գործիքներ: Այն ժամանակ, յիշաւի, բանւորները չէին ճնշւի, բայց դրա փոխարէն ամեն տեղ կզգացւէր ամենաանհրաժեշտ իրերի պակասութիւն, կարիք և նոյն իսկ սով:

Այո, սով... ինչպէս ինքներդ էլ շուտով կհամոզւէք: Հիմա Անգլիայում, օրինակ, համարեայ չկան բանւորներ, որոնք ունենային աշխատանքի սեփական գործիքներ. իսկ իրանց սեփական հողը մշակող գիւղացիներ այնտեղ գոյութիւն անգամ չունին: Այնտեղ կան միայն խոշոր կալւածատէրեր, որոնք ունին ահա-

գին կալածներ, շօգեշարժ արօրներ, հնձելու և կալսելու համար շօգեշարժ մեքենաներ, և որոնք իրանց հողերը մշակելու համար վարձոււմ են գիւղական մշակներ: Իսկ գիւղական մշակները ոչինչ չունին՝ ո՛չ հող, ո՛չ գործիք և նոյն իսկ ո՛չ սեփական խրճիթ. հետևաբար՝ նրանք ստիպւած են իբրև սարուկներ, իրանք իրանց ծախել կալածատիրոջը և տալ նրան իրանց յաւելեալ աշխատանքը: Այդպիսի բանւորների գրութիւնը անտանելի է. երբ կարգոււմ ես գրքերում Անգլիայի գիւղական բանւորների խղճուկ գրութեան նկարագրութիւնը, աներևակայելի սարսափ է տիրում քեզ, տեսնելով անգլիական կալածատէրերի անկուշտ ագահութիւնը:

Բայց ինչ էք կարծում՝ ինչ կլինէր, եթէ այդ բանւորներից իւրաքանչիւրը ստանար մի կտոր հող. դրանից օգուտ կստանանք արդեօք Անգլիայի ամբողջ հողագործ ժողովուրդը: Բոլորովին ոչ: 1875 թւին Անգլիային կերակրելու համար հարկաւոր էր 22 միլլիոն կվարտեր *) հաց (1 կվարտերը = 75 գարնցի): Անգլիան ինքը տալիս է միայն 13 միլլիոն կվարտեր ցորեն, իսկ 9 միլլիոն կվարտերը ներմուծում է ուրիշ երկրներից: Եթէ Անգլիայի հողը բաժանւած լինէր մանր հողաբաժիճների, որտեղ կարելի չլինէր գործածել ոչ շօգեշարժ, ոչ ցանելու և ոչ էլ էրնելու (ВЪЯПКА) մեքենաներ, այն ժամանակ ամբողջ Անգլիայում չէր հաւաքւի ոչ թէ միայն 13 միլլիոն կվարտեր, այլ նոյն իսկ 5, 6: Այն ժամանակ Անգլիայում կսկսէր սովը:

Այժմ, դուք ինչպէս տեսնում էք՝ չի կարելի, որ ամեն որ ներկայումս աշխատանքի սեփական գործիքներ ունենայ:

*) 11/3 չեովերտ:

Բայց ինչպէս անել: Սեփական գործիքներ չունենալը վատ բան է, որովհետև մարդը ստիպւած է ծախել իւր բանւորական ոյժը, իրեն անձը, ուրիշին հարստացնելու համար. ունենալն էլ վատ է, որովհետև ահագին կարիք և նոյն իսկ սով է առաջանում: Ուրեմն ինչ անել, ինչ ելք գտնել:

Ելք կայ և այն էլ շատ հիանալի: Ինչո՞ւ չչարունակել սրանից յետոյ էլ այնպէս, ինչպէս որ է այժմս: Մեր գործարաններում և ընդարձակ կալածներում, որտեղ բանւորները աշխատում են միասին, թող սրանից յետոյ էլ միասին շարունակեն աշխատել. միայն թող չբաժանեն իրար մէջ ո՛չ գործիքները և ո՛չ էլ հողերը. բոլոր գործարանները թող պատկանեն բանւորներին՝ և ոչ թէ նրանցից մէկին, կամ միւսին: Թող ըլլոր գործարանները եւ ամբողջ հողը՝ պատկանի ըլլոր բանւորներին, ամբողջ գիւղացիութեանը. թող դա լինի նրանց ընդհանուր *) սեփականութիւնը:

Թող նրանք բոլորը միասին աշխատեն՝ բայց ոչ գործարանատիրոջ, այլ իրանց համար: Այն ժամանակ նրանք կարտադրեն այժմանից ոչ թէ քիչ, այլ աւելի շատ ապրանք: Ամեն մէկը կգիտենայ, որ աշխատում է ոչ թէ գործարանատիրոջ այլ իւր բոլոր ընկերների համար, որոնք փոխադարձաբար աշխատում են և իրա համար: Այն ժամանակ բանւորը կհասկանայ, որ, եթէ ինքը գործարանում աշխատելու լինի աւելի, բան այդ պէտք է, յաւելեալ աշխատանքը, յաւելեալ արժէքը կգործադրւի բոլորի ոչ թէ մի խումբ մարդկանց հարստանալու համար, որով կբարւորւի ընդհանուրի վիճակը:

Այսպէս ուրեմն՝ բանւորները այս գրութիւնից

*) Այսինքն՝ սեփական:

կազատեն միմիայն այն ժամանակ, երբ հողն ու գործարանները ընդհանուրի սեփականութիւն կդառնան:

Բ.

Իսկ այժմ ինքներս մեզ մի հարց տանք, — արդեօք կյաջողւի այդ: Կարելի է յուսալ, որ հողերի և արդիւնաբերութեան գործիքների համայնացումը կիրականանայ: Կարելի բան է արդեօք, որ ամեն մի մարդ իւր գլխի տէրը լինի: Հարուստները և ազքատները միշտ եղել են, շարունակ և ամեն տեղ ապրել են ահագին թւով ճնշած մարդիկ ու մի խումբ կեղերիչներ: Միշտ եղել են մարդիկ, որոնք այդ տեսակ կարգերը անիրաւացի են համարել, և սակայն դրան ոչինչ չի օգնել՝ աղքատները շարունակ թշուառ են ապրել, իսկ հարուստները ճոխ կեանք անցկացրել:

Իսկ այսօր միթէ աղքատների թիւը աւելի ու աւելի չի շատանում, միթէ սարսափելի կարիքը չի շրջապատում բոլոր երկրների բանւորներին:

Այդ ամենը գուտ ճշմարտութիւն է, բայց և այնպէս մենք չենք յուսահատոււմ. ընդհակառակը՝ սրանից մենք պարզ կերպով տեսնում ենք, որ այնուամենայնիւ ցանկալի ապագան կհասնի: Ահա թէ ինչու մենք է բանը:

Սեփականութիւնից զուրկ չունեւորների թիւը շարունակ աւելանում է և պէտքէ էլ աւելանայ: Ներկայ կարգերում սրա դէմ ոչինչ չես անի: Արհեստաւորը իւր ապրանքը շուկայ տանելով ուզում է, որքան կարելի է, նրա փոխարէն շատ փող ստանալ, և սրանում ոչ մի զարմանալու բան չկայ՝ նրա վրայ աշխատել է, որքան կարողացել է: Բայց ինչ օգուտ նրան

իւր աշխատանքից: Գործարանատէրը, պատրաստելով նոյն ապրանքը իւր գործարանում, նրա արտադրութեան վրայ աւելի քիչ աշխատանք է գործադրում: Ենթադրենք, որ փականագործը կողպէքի վրայ երեք ժամ է չարչարել. իսկ գործարանում նոյն այդ կողպէքը կպատրաստեն մի ժամում, գուցէ և աւելի շուտ: Փականագործը իւր կողպէքի համար կուղենայ 30 կոպէկ վերցնել (եթէ մի ժամայ աշխատանքը արժէ 10 կոպէկ), իսկ գործարանատէրը կծախէ այն 10 կոպ.: Պարզ է այդ դէպքում, որ ոչ ոք փականագործից ապրանք չի գնի, և փականագործը, չկարողանալով իւր ապրանքը արտահանել, ստիպւած՝ կծախէ իւր մեքենան և իւր ոյժն էլ կգնայ ու կծախէ գործարանատիրոջ:

Ինչ որ ասացինք փականագործի մասին կվերաբերի և բոլոր արհեստաւորներին. նրանք չպիտի կարողանան մրցել գործարանների ու մեքենաների հետ և վաղ թէ ուշ պէտք է վարձու բանւոր դառնան: Եւ այսպէս՝ մարդիկ աւելի և աւելի զրկւում են իրանց բնական ազատութիւնից և ակամայ ծախում իրանց բանւորական ոյժը: Յամենայն դէպս, եթէ բանւորները ունենային մի կայուն աշխատավարձ, այն ժամանակ գուցէ նրանք կարողանային մի կերպ ապրել այս աշխարհում: Այսօր ընդհակառակն է լինում բանւորների վարձը շարունակ ընկնում է, իսկ գործարանատիրոջ դրպանը շարունակ հաստանում:

Աշխատանք այդ աւելի պարզօրէն բացատրել: Յիշենք, թէ որտեղից է ստացւում գործարանատիրոջ օգուտը՝ — բանւորը իւր յաւելեալ աշխատանքը տալիս է նրան, որովհետեւ օրւայ մի մասը բանւորը իւր համար է աշխատում, իսկ միւս մասը գործարանատիրոջ

համար: Եթէ, օրինակ գործարանատէրը պահում է 20 բանւոր, նրանցից իւրաքանչիւրին օրական տալով 90 կոպ., նա այդքան նրա համար է վճարում, որ բանւորը կարողանայ իւր գոյութիւնը պահել (կերակուր, հագուստ և բնակարան ձեռք բերել): Բանւորները 6 ժ. աշխատանքից յետոյ ստանում են 90 կոպ., իսկ օրւայ մնացեալ մասը բանում են ձրի և այդպիսով գործարանատիրոջը տալիս են օրւայ մի նոր արժէք՝ 90 կոպ. (եթէ ընդունենք, որ բանւորը օրեկան 12 ժամ է աշխատում): Եւ եթէ նրանց տեղը 20 հոգի է և եթէ ընդունենք, որ նրանք տարւայ մէջ 333 օր են աշխատում, այն ժամանակ կտեսնենք, որ նրանք իրանց տիրոջ 6000 ռուբ. օգուտ են տալիս ($20 \times 90 \times 333$): Ակնյայտնի է, որ որքան բանւորները աւելի երկար են աշխատում, այնքան էլ գործարանատիրոջ օգուտն է բարձրանում՝ այնպէս որ, եթէ ամեն օր 6 ժամւայ փոխարէն բանւորները նրա համար 8 ժամ աշխատէին, գործարանատիրոջ օգուտը կլինէր ոչ թէ 6000 ռուբ., այլ 7200 ռուբ.:

Եւ այդ այդպէս է,—բանւորները ստիպւած են իրանց բանւորական օրւայ մեծ մասը գործարանատիրոջ տալ:

Ինչպէս թէ այդպէս է: Հէնց այնպէս: Ինչո՞ւ համար մեր վերցրած օրինակում բանւորը օրական 90 կոպ. է ստանում: Որովհետև նրան իւր գոյութիւնը պահպանելու համար այդքան փող է հարկաւոր: Այդ վարձով 6 ժամ աշխատելուց յետոյ, բանւորը օրւայ միւս մասը (այսինքն՝ 6 ժամ) ձրի է բանում:

Եթէ լինէր այնպէս, որ բանւորին իւր ապրուստը հայթայթելու համար, փոխանակ 6-ի, պէտք լինէր 4

ժամւայ աշխատանք, այն ժամանակ աշխատավարձը ոչ թէ 90, այլ միայն 60 կոպ. կլինէր: Այդ դէպքում աշխատաւորը իւր համար 4 ժամ կաշխատէր, իսկ գործարանատիրոջ համար 8 ժամ, տալով նրան իւր ամբողջ յաւելեալ աշխատանքը, ամբողջ յաւելեալ արժէքը:

Իրական կեանքում այդպէս է տեղի ունենում: Բայց միաժամանակ, երբ ամեն տեղ մուտք են գործում մեքենաները, որի շնորհիւ ապրանքները աւելի շուտով և հեշտութեամբ են արտադրւում, այն առարկաները, որի մեծ կարիքն է զգում բանւորը, աւելի պակաս ու պակաս աշխատանք են պահանջում իւր պատրաստութեան համար: Առաջները բլուզը 2—3 օրւայ աշխատանք արժէր, իսկ այժմ միայն մի օրւայ, նոյն իսկ աւելի քիչ. առաջ սիւրտուկը, օրինակ՝ 10 օրւայ աշխատանք արժէր, այսօր չարժէ և 3 օրւայ:

Հետեւաբար, բանւորը այսօր իւր համար երկար չի աշխատում, ինչպէս այդ առաջ էր: Նախկին ժամանակները նա իւր համար փոխանակ 4-ի 6 ժամ էր աշխատում: Բայց դրանից նրան ոչ մի օգուտ չկար: Առաջ նա իւրաքանչիւր օրւայ 12 ժամւայ աշխատանքի 6 ժամը իրա համար էր բանում, իսկ մնացեալ 6 ժամը տալիս էր գործարանատիրոջ, այժմ նրան բաւական է 4 ժ.: Հետեւաբար, գործարանատիրոջը մնում է 8 ժամ: Բանւորը դարձեալ առաջւայ նման տնքում է, մինչդեռ օգուտ բաղողը միայն գործարանատէրն է: Բանւորը իւր համար առաջ աշխատում էր 6 ժ. իսկ մնացեալ 6 ժ. նա գործածում էր յաւելեալ արժէք ստեղծելու համար. այդ յաւելեալ արժէքի չափը (այսինքն՝ վճարւած և չվարձատրւած աշխատանքների յարաբերութիւնը) հաւասար էր 1 կամ 100%օ. այսօր բանւորի

համար անհրաժեշտ աշխատանքը շարունակուում է 4 ժամ, յաւելեալ արժէքը ստացուում է 8 ժ. աշխատանքից յետոյ, և նրա չափը կլինի 2 կամ 200⁰/₀ Այժմ ամեն տեղ արդիւնաբերութեան իւրաքանչիւր ճիւղում մեքենաներ են կանդնեցնում. աշխատանքը նրանց շնորհիւ աւելի արագ է առաջ գնում: Դրա համար էլ հէնց բանւորի՝ իւր գոյութիւնը պահպանելու համար անհրաժեշտ ժամանակը շարունակ կըրճատուում է իսկ գործարանատիրոջ բաժնի ժամանակը բարձրանում: Նոյնպէս բարձրանում է և յաւելեալ արժէքի չափը:

Հիմա արդէն մենք տեսնում ենք, թէ բանւորները ինչնից ստիպւած աղքատանում են, իսկ գործարանատէրերը հարստանում:

Դա ուրախալի երևոյթ չէ, կասէք դուր: Եթէ այդպէս է, կնշանակէ՝ մենք ինչպէս յուսանք, որ մեր գրութիւնը կբարելաւի:

Ժողովրդական առածը ասում է՝ «Ձկայ չարիք առանց բարիքի»: Այսպէս և յաւելեալ արժէքի չափի բարձրանալու մէջ կայ և մի ուրախալի երևոյթ: Ամենաառաջ շատ լաւ է, որ բանւորը հետզհետէ քիչ աշխատանք թափելով կարողանում է իրան պահել: Այժմ, երբ համարեա թէ ամբողջ աշխատանքը տըրւում է խօզէնին, քանուորը սրանից քիչ է շահւում, բայց ժամանակին այդ անհրաժեշտ աշխատանքի նւազումը նրա համար շատ կարեւոր կլինի:

Իացի այդ, ես այստեղ պիտի յիշեմ այն, որի մասին մինչև հիմա լռել եմ: Ինչպէս էք դուք կարծում՝ արդեօք բոլոր Փաբրիկանտները ուրիշի աշխատանքով են հարստանում: Ոչ բոլորը. ամենքը չեն կարող հարստանալ. նրանցից իւրաքանչիւրը աշխատում է

միւսին քայքայել: Մէկը աշխատում է ծախելու համար որքան կարելի է շատ ապրանք պատրաստել, օրինակ՝ չիթ, միւսը նոյն ապրանքից աւելի շատ, երրորդը երկսից էլ աւելի, իսկ նրանցից ամեն մէկը, որքան կարելի է, ապրանքը պէտք է էժան վաճառէ, եթէ ուզում է, որ նա չմնայ ու չփչանայ. վերջապէս, եթէ չիթը մեծ քանակութեամբ վաճառանոց արտահանւի, որ նոյն իսկ դրան գնողներ չգտնւեն, վաճառականին կսպառնայ սենակութիւնը: Միմիայն խոշոր հարուստները կարող են աւելի երկար սպասել և դարձեալ ապրանք արտադրել, իսկ մանր հարուստները ամբողջապէս սնանկանում են և իրանց հետ էլ սնանկացնում հազարաւոր բանւորներին, որոնք նրանց մօտ էին աշխատում, և այդ աշխատաւորներին թողնում առանց մի կտոր չոր հացի: Եւ այդ բանը իւրաքանչիւր 8, 10 տարին մի անգամ կրկնւում է: Իւրաքանչիւր 8, 10 տարին մի անգամ կորչում են բազմաթիւ մանր գործարանատէրեր, փողոց են շարուում բազմաթիւ բանւորներ, իսկ հարստանում են միմիայն մի քանի խոշոր Փաբրիկանտներ:

Եւ սրանից ի՞նչ է հետևում: Ծանր բան: Փաբրիկանտների և առհասարակ հարուստների թիւը շարունակ ու շարունակ փոքրանում է, իսկ աղքատ բանւորների թիւը աւելի և աւելի բազմանում. հարստութիւնը շարունակ հաւաքւում է մի փոքրիկ խումբ մարդկանց ձեռին, իսկ բազմաթիւ ժողովրդին հիւրընկալում է կարիքը:

Աշխատաւորները նկատում են, որ գործարանատէրերի թիւը պակասում է, չնայած՝ որ նրանց հարստութիւնը աւելանում է, այնպէս որ, Փաբրիկանտների ոյժը բանի դնում նւազում է, իսկ հարստութիւնը

գիղում: Բանւորները գործարանում սովորում են միասին աշխատել. նրանք սեփական աչքով տեսնում են, թէ ինչպէս հասարակական աշխատանքը աւելի օգտակար է, թէ ինչպէս աշխատանքի ժամանակը խնայում է և գործւածքների տեսակը բանի դնում լաւանում: Նրանք սեփական աչքերով տեսնում են, թէ ինչպէս վատ բան է, երբ արդիւնաբերութեան բոլոր գործիքները պատկանում են մէկին՝ գործարանատիրոջ, որ ինքը ոչ թէ չի աշխատում, այլ նոյն իսկ իւր արտադրող ապրանքների մասին ոչ մի հասկացողութիւն չունի:

Բանւորները գործարաններում ընտելանում են իրար փոխադարձ օգնութեան. նրանք տեսնում են, որ բանւորը բանւորին եղբայր է, որ նորա ունին մի ընդհանուր թշնամի, որը ապրում է իրանց աշխատանքով. և նրանք հասկանում են, որ այդ թշնամուն յաղթելու համար անհրաժեշտ է միանալ և իրար օգնել:

Իհարկէ, արդէն շատ բանւորների մէջ յղացել է այն միտքը թէ՛ ինչո՞ւ համար մենք պէտք է մէկի համար աշխատենք. չէ՞ որ մենք շատ ենք, իսկ նա մենակ. մենք մեզ համար ենք աշխատում, իսկ նա խլում է մեր աշխատանքը: Եթէ գործարանները մերը լինէին, այն ժամանակ ամեն ինչ կփոխւէր՝ մենք այն ժամանակ չէինք աշխատի եկամուտ ձեռք բերել, այլ կշանայինք միայն մեր գոյութիւնը պահպանել: Մենք կաշխատէինք ամենքի օգտին, իսկ նա միայն իւր համար է աշխատում, այն էլ ի վնաս ուրիշների:

Ինչո՞ւ ուրեմն չհամոզել մեզ բոլորիս և ինչո՞ւ չխլել բոլոր խօզէիններից նրանց հողերն ու գործարանները:

Գ.

Բայց այդ արդարացի կլինէր:

Ոչ թէ քիթը «բռնօթաման»-ի համար է, այլ «բռնօթաման»-ը քիթի: Մարդիկ չեն ապրում նրա համար, որ որքան կարելի է շատ ապրանք արտադրեն, այլ ապրանքները պատրաստում են նրա համար, որ մարդկային կարիքներին բաւականացնեն:

Բանւորները իրանք են ստեղծում ապրանքը, նրանք էլ պէտք է օգտւեն նրանից. իսկ դրա համար նրանք պէտք է որ ունենան աշխատանքի անհրաժեշտ գործիքները, որոնք պատկանում են հիմա գործարանատէրերին: Եւ եթէ ձեզ կասեն թէ սեփականութիւնը սրբութիւն է և նրան ձեռք տալը անկարելի, դուք կարող էք պատասխանել այսպէս՝ մենք այլ ևս չենք կամենում հարստացնել ուրիշներին մեր սեփական աշխատանքով:

Դ.

Այժմ մնում է մի շատ կարևոր հարց՝ ինչպէս խլել գործարաններն ու հողերը, ի՞նչ կերպով հասնել այդ նպատակին:

Այդ արդէն ձեր գործն է: Դրա մասին ինքներդ պէտք է մտածէք: Դեռ առաջները, երբ խօսք էր լինում հայրենիքը ստրկութիւնից ազատելու և թշնամուն բշելու մասին, այն ժամանակ, բանւորներ, ձեզ էին գիմում և այն ժամանակ դուք կարողանում էիք սասել՝ «Մենք պատրաստ ենք հայրենիքը ազատել թշնամու ձեռից, բայց ինչպէս անել այդ»:

Իսկ այսօրւայ գործը ձեր սեփական, ձեր ընտանիքների ու եղբայրների գործն է. և դա պէտք է սեփական բազուկներով էլ առաջ տանէք:

Միմիայն միացած, ընդհանուր ոյժերով, բանւորները կարող են ձեռք բերել իրենց ազատութիւնը:

Յ Ա Ի Ե Լ Ի Ա Մ.

Իւրաքանչիւր ապրանքի արժէքը չափուում է աշխատանքի այն քանակով, որ թափուում է նրա արտադրութեան վրայ (այսինքն՝ նրա պատրաստութեան վրայ): Այս բանը ընդունւած է բոլոր գիտնականների կողմից: Բայց գիտութեան հետ անծանօթ մարդը կարող է այսպէս մտածել՝ եթէ իւրաքանչիւր ապրանքի արժէքը այնքան աւելի պիտի լինի, ինչքան որ աւելի աշխատանք է թափուած, նրա արտադրութեան վրայ, այն ժամանակ անհմուտ և ոչ ճարտար կօշկակարը, որ իւր կօշիկների վրայ աւելի շատ է աշխատել, քան այդ պէտք էր, նրանց փոխարէն կտանայ աւելի, քան թէ լաւ ու արագ աշխատող հմուտ վարպետը: Բայց այդ տեսակ դատողութիւնը սխալ է:

Գիտութիւնը չի խօսում՝ ժամանակի ու աշխատանքի այն աւելորդ ծախսի մասին, որ բանւորի անհմտութիւնից է առաջ գալիս: Այդ աւելորդ աշխատանքը անպէտք աշխատանք է, որ դորձագրուում է առանց կարիքի, միայն անհմտութեան շնորհիւ: Գիտութիւնը խօսում է այն անհրաժեշտ աշխատանքի մասին, առանց որի «եօլա գնար» անկարելի է: Իսկ այդ անհրաժեշտ աշխատանքը ոչ ամէն ժամանակ միատեսակ է: Ամենքին յայտնի է, որ կարի մեքենայի վրայ աւելի շուտով կարելի է կարել, քան թէ առանց մեքենայի: Երբ դեռ գոյութիւն չունէին կարի մեքե-

նաները, օրինակ՝ ասէնք թէ բլուղ կարելու համար անհրաժեշտ աշխատանք հաշոււմ էր այն միջակ (այսինքն՝ ոչ լաւ, ոչ էլ վատ) դերձակուհու աշխատանքը, որ ասեղով էր կար անում: Իսկ երբ կարի մեքենաները երևան եկան, մի բլուղ կարելու համար անհրաժեշտ աշխատանքը աւելի ևս քչացաւ, որովհետև մեքենայի վրայ այն կարելի է աւելի շուտ կարել: Այն դերձակուհին, որ մեքենայ չունի, անշուշտ, ինչպէս առաջ աւելի երկար կաշխատի մի բլուղի վրայ. բայց հիմայ նրա աշխատանքի մի որոշ մասը անհրաժեշտ չի համարուի: Գիցուք, նա մի բլուղի վրայ չարչարոււմ է 6 ժամ, այն ինչ մեքենայի վրայ այն կարելի է կարել 2 ժամում: Այդ դէպքում, մեր դերձակուհու 6 ժամը պէտք է հաւասարուի անհրաժեշտ աշխատանքի 2 ժամերին: Ահա թէ ինչու մեքենաների ներմուծումը քայքայում է արհեստաւորներին, ձեռքի գործիքներով աշխատողներին:

Բայց դրանով դեռ բանը չի վերջանում: Որպէսզի իմ աշխատանքը լինի անհրաժեշտ աշխատանք, պէտք է, որ իմ արտադրած բերքերը հասարակութեան համար պէտքական լինին, որպէսզի՝ ինչպէս գիտնականներն են ասում, նրանց պահանջը լինի: Վերցնենք գոնէ ոստայնանկի գործը: Կտաւը և ամեն մի գործւածք, իհարկէ, պէտք է մարդուս. դա մի այն տեսակ ապրանք է, առանց որի միայն վայրենիները կարող են ապրել: Դրա համար ուրեմն կտաւի կարիք կայ. ջուլհակի աշխատանքը անհրաժեշտ աշխատանք է: Բայց և այստեղ նոյնպէս բանը նրանումն է, արդեօք ջուլհակը մեքենայի վրայ է աշխատում, թէ «գազգահ»-ի: Այսօր ջուլհակի անհրաժեշտ աշխատանքը այն է հաշոււմ, որ անհրաժեշտ է

մեքենայի վրայ գործելու համար: Այն աւելորդ աշխատանքը, որ պէտք է թափել «դազգահ»-ի վրայ, անհրաժեշտ չի համարուում: Հէնց դրա համար էլ միշտ տնայնագործ շուկահիները այսօր այնպէս ազբատութեան մէջ են ապրում:

Բայց դիցուք թէ՛ պէտք է 10 հազար հատ կտաւ. իսկ պատրաստել են 20 հազար: Դուրս է գալիս, որ երկու անգամ աւելի կտաւ է պատրաստուած, քան թէ պահանջոււմ է. ուրեմն՝ նրա արտադրութեան համար էլ պէտքից երկու անգամ աւելի աշխատանք է թափուած: Աւելորդ աշխատանքը, անհրաժեշտ աշխատանք չէ: Եթէ բոլոր գործուած կտորների կէսը առանց կարիքի է պատրաստուած, այն ժամանակ և այդ կէսի վրայ գործ դրւած աշխատանքը աւելորդ է և երբէք անհրաժեշտ չէ: Եթէ կտաւ պատրաստող մարդիկ (իրանք շուկահիները կամ նրանց տէրերը) ամբողջ կտաւը մի անգամից ծախեն, այդ կտաւի արժէքը երկու անգամ պակաս կլինի, քան թէ այն կլինէր իսկպպէս: Նրանցից ամեն մէկը վնաս կկրէր. նրանցից ամեն մէկը կիմանար, որ իւր գործադրած ժամանակի կէսը իզուր է վատնել, որ նրա աշխատանքը կիսով չափ անհրաժեշտ աշխատանք կլինի. իսկ եթէ կտաւ պատրաստող մարդկանց կէսը խորամանկութեամբ այդ կտաւը աւելի շուտ վաճառատուն տանէ, քան թէ այդ մարդկանց միւս կէսը, այն ժամանակ երևի, նրանց կյաջողի արտադրութեան վրայ թափած աշխատանքի քանակութեան համեմատ ծախել այն: Բայց այն ժամանակ կտաւ «արտադրողների» միւս կէսը իսկի գնողներ չի ունենայ նրանց աշխատանքը աւելորդ դուրս կգայ ուստի և նրանց կտաւի արժէքը կհաւասարի զէրօի, որովհետև այդ կտաւի

արտադրութեան վրայ անհրաժեշտ աշխատանք գործ դրւած չէ: Բայց և նրանց կփրկի նրանց ապրանքի էժանութիւնը: Եւ ահա թէ ինչ կերպ:

Տեսնելով, որ նրանց կտաւի կարիքը չի զգացուում, նրանք, ինչպէս ասում են, զօռով պիտի կապեն այդ գնողների վզին, աւելի և աւելի նրա գինը պիտի փոքրացնեն:

Այդ դէպքում շատ մարդիկ, որոնք ազբատութիւնից ստիպւած չեն կարողացել կտաւ գնել երբ նա ծախուում էր իւր իսկական գնով, այժմ կգնեն կէս գնով: Բացի այդ՝ հարուստներից մի քանիսը կցանկանային գնել կտաւը պահեստի համար էլ, դարձեալ այն պատճառով, որ էժանութիւնը նրանց կգայթակղեցնի: Այս բանի շնորհիւ՝ մեր ուշացած կտաւ վաճառողները ոչ առանց վնասի յետ կդարձնեն իրանց «արտադրութեան վրայ ծախսածը» և յամենայն դէպս գործը առանց մեծ վնասի չի վերջանայ:

Բայց ո՞վ գլուխ ունի վնաս կրելու համար ձրի աշխատել: Տեսնելով, որ կտաւի կարիքը ընկել է, նրա արտադրութեամբ պարապող մարդիկ կսկսեն աւելի քիչ պատրաստել: Այն ժամանակ նրա գինը կբարձրանայ: Եթէ այս անգամ պատրաստեն ճիշտ այնքան կտաւ, ինչքան որ պահանջ կայ, նրա արտադրութեան վրայ թափուած ամբողջ աշխատանքը կլինի անհրաժեշտ աշխատանք. իսկ եթէ պահանջածից պակաս կտաւ պատրաստել, նրա գինը աւելի կբարձրանայ, այնպէս որ արտադրողները կստանան աւելի, քան այդ պէտք էր: Այն ժամանակ վնասի փոխարէն նրանք ահագին «աւել թիքայ» կտանան: Բայց «աւել թիքայ»-ների սիրահարներ շատ կան: Դուրս կգան նոր արտադրողներ,

նրանք էլ նոյնպէս իրենց կտաւը շուկայ կարտահանեն: Այն ժամանակ նրա դինը նորից կնկնի, և այդպէս շարունակ:

Եւ ահա կտաւի դների հենց այդ տատանումները, գործը հասցնում են այնտեղ, որ եթէ մենք վերցնենք ոչ թէ մի տարի և մի դէպք, այլ շատ տարիներ և շատ դէպքեր, երբ կտաւը շուկայում վաճառում է, այն ժամանակ կտեսնենք, որ նրա արժէքը չափւում է աշխատանքի այն քանակութեամբ, որը անհրաժեշտ է նրա արտադրութեան համար:

Նոյնը կարելի է ստել և իւրաքանչիւր ապրանքի մասին:

Միայն պէտք է իմանալ, որ մի որ և իցէ ապրանքի արտադրութեան համար անհրաժեշտ աշխատանքի քանակը ասելով չպէտք է հասկանալ մի որ և իցէ արհեստի պատկանող բանւորի աշխատանքը: Այսպէս օրինակ, կողպէքի մէջ ոչ թէ միայն փականագործի աշխատանքն է պարունակւում այլ և երկաթի հանքերը գտնող հանքահանի, ձուլող, հալող, շերտաւորեալ երկաթ պատրաստող, տեղափոխող և այլն բանւորների աշխատանքները: Այս բոլոր բանւորները եթէ ոչ այդ իսկ կողպէքի, այլ նրա համար անհրաժեշտ նիւթերի պատրաստութեան են նպաստել: Եւ դրա համար էլ կողպէքի արժէքը չափելիս այդ բոլոր բանւորների աշխատանքը պէտք է հաշի առնել:

Հենց այդպէս՝ երբ մենք մերենայի վրայ աշխատող գերձակուհու աշխատանքը համեմատում էինք մերենայ չունեցող գերձակուհու աշխատանքի հետ, լիակատարութեան համար սա էլ պէտք է ի նկատի առնենայինք:

Ինքը մերենան բանւորի աշխատանքով է պատրաստւած: Դրա համար էլ նա նոյնպէս արժէք ունի: Այդ արժէքը պակասում է մերենայի գործածութեամբ: Գործածւած մերենան միշտ էժան է նորից: Եւ դա պարզ է, քանի որ մերենայով կարւած բլուզը իւր մէջ պարունակում է ի միջի այլոց, մերենայ շինող բանւորների աշխատանքը: Ուրեմն, եթէ ճիշտ դատելու լինենք, առանց մերենայի աշխատող գերձակուհու 6 ժամեայ աշխատանքը, ինչպէս մենք ստացինք, չի հաւասարել անհրաժեշտ աշխատանքի 2 ժամերին: Առանց մերենայի աշխատելով, նա մերենայի գործածութիւնից կորած արժէքը չի փոխադրում կարած բլուզի վրայ: Այդ պատճառով թէև նա երեք անգամ ծանր է կարում, քան թէ մերենայի վրայ, բայց նրա 6 ժամեայ աշխատանքը պիտի հաւասար լինի ոչ թէ երկու, այլ — ստենք — $2\frac{1}{4}$ կամ $2\frac{1}{2}$ ժ. անհրաժեշտ աշխատանքի: Ինքնըստինքեան պարզ է, որ այդ չնչին տարբերութիւնը չի փոխի դէպի լաւը նրա այն կորստաբեր գրութիւնը, որ ստեղծւել է մերենաների ներմուծութիւնից:

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Երես.	տող.	տպւած է.	պէտք է լինի.
6	11 վերեւից	տանը	տանը
7	11 »	արտադրութեան	արտադրութեան
7	6 ներքեւից	դէպքում	դէպքում
9	1 »	յաւելած	յաւելած
9	8 »	վրայ	վրայ
11	4 վերեւից	կարող	կարող
32	4 ներքեւից	գործում	գործում

« Ազգային գրադարան

NL0199386

